

CORESPONDENȚĂ DE PE TAMISA

Despre Dumnezeu în societățile plurale

ANA-MARIA PASCAL

Un titlu înșelător. De fapt, ceea ce vreau să discut aici este nu chestiunea *existenței* lui Dumnezeu în percepția unor reprezentanți ai societăților plurale, ci aceea a *efectelor* – reale sau imaginare – ale unei forme sau a alteia de manifestare a credinței în existența lui Dumnezeu. (Încercați dvs. să găsiți o prescurtare adecvată.) Acesta este unul dintre aspectele dezbaterii dintre ateisti și susținătorii religiei, care se poartă de mai bine de jumătate de an în Marea Britanie.

Dezbaterea

Totul a început în martie 2008, când John Gray, profesor de gândire europeană la London School of Economics și unul dintre cei mai respectați intelectuali din presa britanică – a publicat un articol în „The Guardian”, prin care denunța atmosfera de „panică morală” creată în jurul religiei în ultimii doi ani. Potrivit autorului, am avea de-a face, nici mai mult nici mai puțin, decât cu o isterie colectivă – încurajată de (însă nicidecum limitată la) „literatura prozelitismului ateu”. Gray are în vedere aici autori precum Richard Dawkins, Christopher Hitchens, Daniel Dennett, Martin Amis, A.C. Grayling și Philip Pullman, care ar forma „brigada anti-Dumnezeu”, extrem de activă și populară în ultimii ani.

Să nu se creadă însă cumva că John Gray vorbește de pe poziția credinciosului. Nicidecum, el rămâne un gânditor neoliberal influențat de Isaiah Berlin, prin natura sa sceptic față de orice set de credințe; din punctul lui de vedere – pragmatic și realist – orice religie reprezintă o utopie, iar ideea înșeși de progres – o naivitate. Încît, scopul său nu este nicidecum acela de a restabili demnitatea credinței în Dumnezeu (nici în genere și cu atît mai puțin sub forma unei religii sau a alteia). Nu, pe Gray nu îl interesează divinitatea – sau raportarea speciei umane la așa ceva. Pe el îl interesează denunțarea oricăror fundamentalisme – fie pro, fie contra existenței lui Dumnezeu – și restaurarea unei anumite „discipline a gândirii”, apropiată întrucîtva de austeritatea stoicilor (vezi ultima sa carte, *Black Mass*). Într-adevăr, ateismul actual – unul „de tip evanghelic”², adică propagandistic, sau care se dorește universal – nu este, din punctul de vedere al lui Gray, decât o reacție nevrotică la procesul de răsturnare a fenomenului secularizării care are loc de o vreme încoace și, ca atare, constituie de fapt un derivat al credinței pe care pretinde să o respingă.

Analogia care îmi vine în minte imediat este cu dezbaterea privind „sfîrșitul” filosofiei – sau, mai precis, al metafizicii. Și acolo, autorii care anunță un atare sfîrșit sînt suspectați de anumite datorii față de tradiția pe care pretind a o „deconstrui” și chiar „depăși”. Criticii lor, ironici și mai modești cu proiectele pe care și le asumă, constată simplu că nu poți încerca să depășești metafizica situîndu-te în afara ei; tot ce poți face, cu un anume profesionalism, este să o critici din interior – astfel, îmbunătățind-o sau, cel puțin, perpetuînd-o. Ceva asemănător se întîmplă, potrivit lui Gray, și cu religia. Oponentii fervenți ai acesteia nu fac decât să îi reactiveze principiile și caracteristicile: în speță, fundamentalismul ei și aspirația la convertire.

Aș mai menționa însă un alt aspect, care face dificilă plasarea lui Gray atît în tabăra ateilor, cît și în aceea a susținătorilor religiei. Legătura dintre religie și tradiția liberală – pe care o menționează și o argumentează. Nu vreau să

insist asupra acestui lucru, însă aș remarca faptul că, pentru un istoric al ideilor cum este John Gray, asocierile dintre idei și contextul lor istoric (practic, un gen de hermeneutică aplicată) rămîn esențiale în gîndirea unui fenomen socio-intelectual sau a altuia. Iată și confirmarea acestui lucru: motivul principal pentru care Gray susține perenitatea fenomenului religios ca atare este acela că „în esență, religiile răspund nevoii noastre de sens”. Sensul viu – perceput sau care ne lipsește în viața de fiecare zi – este ceea ce orientează opțiunile noastre. Nu un set sau altul de argumente teoretice. Și nici (măcar) amenințarea teroristă, sau alte presupuse asocieri dintre religie și ideologii care justifică acte de violență.

La o săptămînă după apariția articolului despre „Iluzia atee”, tot „The Guardian” publică o replică dată lui John Gray de către Simon Jenkins – un jurnalist de marcă în Anglia, care scrie frecvent în „The Guardian”, „Sunday Times”, „The Times”, „London Evening Standard” și contribuie la emisiuni BBC. Jenkins adoptă atitudinea raționalistului clasic, interesat de validitatea – sau invaliditatea – unor poziții cum ar fi aceea atee și oponenta sa. Verdictul jurnalistului este în favoarea ateismului și împotriva lui Gray – care, consideră Jenkins, „constantly attacks «evangelical» atheism, «zealous» atheism and «fundamentalist» atheism without quite engaging with atheism. Indeed much of Gray's assault is on newly militant atheism's modus operandi, its shrill propagandising, rather than its content” („The Guardian”, 22/03/08, Review, p. 15). Argumentul este unul puternic, în plan teoretic: indiferent dacă îl calificăm drept „zelos”, „evanghelic” (i.e. propagandistic) sau „fundamentalist” ateismul reprezintă o atitudine sceptică față de afirmații imposibile de dovedit; el constituie, practic, o respingere (politicoasă, dar fermă) a credinței în existența unui Dumnezeu supranatural. Pentru Jenkins, aceasta din urmă este perfect asimilabilă seriei de propoziții factuale care se dovedesc, mai devreme sau mai tîrziu, ca fiind invalide – propoziții de genul „Pămîntul este plat”. „The issue – anunță ferm un alt participant la dezbateră – is whether the claims made by religion are true or false”³.

Astfel de argumente rămîn, pentru gânditori hermeneutici precum John Gray, pe cît de puternice în plan rațional, pe atît de irelevante în privința fenomenelor vii – cum ar fi credința religioasă. Încercarea de a le eradica, folosind argumente de ordin teoretic, este nu doar futilă, ci de-a dreptul naivă. Indiferent dacă le înțelegem – și le putem explica – sau nu, ele fac parte din datele noastre elementare. Așa încît, concluzionează Gray, „religion has not gone away. Repressing it is like repressing sex, a self-defeating enterprise.”

Contextul

De ce, totuși, este atît de important pentru societatea britanică să participe la această dezbateră – cînd are altele alte subiecte, mai incitante și aparent mai actuale, de dezbătut? (Succesul la Olimpiadă, aventurile noului primar, criza de pe piața financiară etc.) Și să nu spuneti că ea de fapt se poartă doar între intelectuali. Pentru că, deși protagoniștii ei sînt intelectuali, iar referințele și argumentele lor țin de istoria ideilor și de logica clasică, publicul larg urmărește cu aviditate și chiar participă la această dezbateră. Practic, spațiul și timpul în care are ea loc îi conferă statutul unui eveniment social. Publicul englez simte că lucrurile aflate în discuție îl privesc (sau îl afectează) în mod personal și, într-un mod potențial, ireversibil. Ce vreau să spun? Societatea Marii

Britanii, la fel ca și aceea a Statelor Unite și a unora dintre țările europene, este intens preocupată de rolul și influența religiei în cadrul ei. În al doilea rînd – și acest lucru este în special valabil pe insula britanică – societatea civilă contemporană are drept set de repere fundamentale matricea drepturilor omului. Orice lucru pasibil de a intra în contradicție cu acest crez fundamental constituie o amenințare pentru societate și este respins ca atare, fără alte argumente. Un set de norme religioase aplicat consecvent de către o anumită comunitate poate fi perceput ca o astfel de amenințare. Nu este vorba aici de *scepticism*, ci de o *îngrijorare* de ordin practic, de felul aceleia pe care o resimți în fața unui pericol iminent.

Să dau cîteva exemple. Drepturile homosexuale sînt de neconciliat, în plan social, cu normele creștine. Principiul egalității dintre sexe (care validează opinia că femeile au același drept ca și bărbații de a candida la funcții clericale) este inadmisibil în cadrul unui sistem de credințe cum este acela creștin sau islamic. Principiul neutralității religioase a instituțiilor este în contradicție cu dreptul la auto-exprimare reclamat de membrii unor comunități religioase, care doresc să își exprime propria afiliere spirituală cu ajutorul simbolurilor (crucea creștină, brățara *sikh*, sau *burka* islamică). Natura plurală a societății britanice face ca aceasta să fie extrem de sensibilă față de asemenea conflicte dintre normele unei religii sau a alteia și acelea, percepute ca fiind fundamentale, ale societății civile.

Din acest motiv, chestiunea fenomenului religios în toată complexitatea sa – dar în special în ceea ce privește potențialul credinței de a deveni motorul unui anumit tip de comportament social – este una la fel de reală și actuală, ca și criza de pe pietele financiare, sau fenomenul extinderii inteligenței artificiale. Acest lucru – și nu reputația autorilor – face din texte precum *The God Delusion* și răspunsul cel mai tranșant la acesta, *The Atheist Delusion*, puncte de atracție atît pentru intelectualii, cît și pentru publicul larg din Marea Britanie.

La noi, un text precum cel al lui John Gray ar trece oarecum neobservat. De altfel, întîmplarea face să fi păstrat un număr din „Dilema Veche” (nr. 220, din mai 2008) pe care l-am citit între București și Londra, după ultima vacanță petrecută în țară. La pagina 3 se poate citi un text în care Andrei Pleșu vorbește chiar despre efectele unei „secularizări neinteligente, propagandistice” în termeni foarte asemănători cu aceia ai scriitorului englez (ateism „evanghelic” sau „misionar”). Îmi este greu să verific acest lucru, dar nu m-ar surprinde deloc să aflu că textul lui Pleșu a rămas aproape fără ecou, în timp ce reverberațiile articolului lui Gray încă se fac simțite în presa britanică, la mai bine de șase luni de la publicare. Faptul nu se datorează nicidecum diferenței de reputație a celor doi intelectuali; aceștia ocupă poziții similare, în societățile lor. Cauzele sînt altele și ele țin de însăși natura acestor societăți: una omogenă, cealaltă – eterogenă și expusă din plin „elementelor” (atît la propriu, cît și la figurat).

Credința sau intuiția ei

Dar mai este ceva în textul lui Gray – mai puțin perceptibil, dar poate nu fără ecou în membrii comunităților religioase (atît de numeroase și de fidele propriei credințe) din Marea Britanie. Este o anumită reverență, nicidecum artificială, față de actul viu al credinței. Cînd spune că religia răspunde unei nevoi de sens, la acest fenomen viu și la fel de intens ca orice altă simțire capabilă să dea sens vieții noastre sau, dimpotrivă, să-l abolească total, la

acest dat constitutiv nouă (indiferent de raportul său cu rațiunea noastră) se gîndește autorul.

Pînă și cele mai neortodoxe interpretări ale episodului condamnării lui Iisus recunosc starea de profund disconfort a lui Pontiu Pilat: „the Procurator – observă Mihail Bulgakov – was obscurely aware that he still had something to say to the prisoner and that perhaps, too, he had more to learn from him”⁴. Gîndul lui Gray, ca și sentimentul lui Pontiu Pilat, e mai curînd o *intuiție* a credinței, decît o trăire efectivă a acesteia. Dar intuiția poate fi, în astfel de cazuri, la fel de intensă și de consecventă, ca și trăirea.

Ceea ce John Gray și Pontiu Pilat intuiesc – deși nu exprimă explicit – este aspectul viu al credinței și efectele ei la nivelul vieții personale, mai presus (și uneori făcînd abstracție) de normele ei în plan social. O simplă anecdotă – un episod banal dintr-un jurnal londonez – ar putea ilustra ceea ce vreau să spun. S-a întîmplat recent, într-o zi ca oricare alta, pe cînd mă întorceam de la birou spre casă: „Eram în metrou și lîngă mine se afla așezat un bătrîn. Cu pantalonii largi și scufie albă, musulmană, avea o cărticică roșie în mîini, pe care nu doar o ținea (cu susul în jos, cum mai vezi uneori). El chiar o citea, în șoaptă: se vedea după cum își mișca buzele. Într-adevăr, bătrînul își recita rugăciunile. Cînd trenul oprea în stații, îi puteam auzi șoaptele. Eu citeam (în engleză) povestirea-eșeu a lui Borges, *Trei versiuni ale lui Iuda*... Iuda: probabil, unul dintre cei mai singuri oameni care au trăit vreedată pe pămînt. („Judas' betrayal was not accidental” – argumentează un personaj, autor din secolul al XIX-lea; „it was a preordained fact which has its mysterious place in the economy of redemption.”) Trenul era aglomerat: plin de oameni singuri și obosiți. Dintre noi toți, doar bătrînul arăta a fi împăcat cu sine însuși, cu ceilalți... Nu părea nici singur, nici obosit. În chip ciudat, m-am simțit (asemeni, neîndoielnic, multor altora) mai aproape de bătrînul acela, cu care nu aveam nimic în comun, decît de restul persoanelor din compartiment – oameni singuri, obosiți, ca și mine. Îl înconjură o anumită serenitate, o liniște aproape neverosimilă, despre ale cărei rațiuni nu aveam nici o idee. Este ceea ce m-a atras cel mai mult la el. O intuiție, mai degrabă decît un fapt. Ceva pe cît de vag, pe atît de cert. Iar bătrînul nu era deloc absorbit de sine sau retras, în pofida activității lui intens religioase. Dimpotrivă: făcea gesturi prietenoase spre cei din jur, care îl atingeau din greșeală, la vreo mișcare mai bruscă a trenului. Zîmbea, aproba, te îmbrățișa cu privirea – fără a se opri din rugăciune. Simțea că viața lui are sens și siguranță, că nu mai are nevoie de nici o asigurare de nicăieri. Era complet deschis față de cei din jur, își permitea să le surîdă; nimeni și nimic, oricît de straniu sau de diferit, nu putea amenința ceea ce avea el”.

Pînă la urmă, tot despre Dumnezeu este vorba.

Referințe:

John Gray, *Black Mass: Apocalyptic Religion and the Death of Utopia*, Penguin 2007.

„The Guardian”, 15/03/08, 22/03/08, 23/08/08.

„Dilema Veche”, nr. 220, 1-7 mai 2008.

¹ „The Atheist Delusion”, „The Guardian”, 15/03/08, secțiunea Review, pp. 4 – 6. Eseul a fost tradus în românește de Alexandru Gabor și publicat în „Idei în Dialog”.

² Alternativa ar fi un ateism riguros, intelectual.

³ Howard Peacock, în „Scrisorile” adresate lui John Gray, „The Guardian”, 2/03/08, Review, p. 15.

⁴ Mihail Bulgakov, *The Master and Margarita*, Vintage Books, London, 2004, p. 45.